

Eesti angeli karja saagiand.

H. Siimann.

Aeg ruttab edasi ja toob enesega uusi nõudeid kaasa inimsoo vastu. Mis enamalt ajakohane ja iseeneset mõistetav oli, ei ole seda nüüd enam ja praegused otstarbekohased tööd ja toimetused võivad tulevikus kasutumaiks muutuda.

Ka meie põllumees on sunnitud olnud ajaga ühes sammuma, mõndagi senist isaisast sissekasvanud majapidamise-viisi revideerimise alla võtma, vanast viisist loobuma, uusi võtteid ja sissetuleku-hallikaid otsima.

Üks niisugune põllumajapidamise haru, mis viimasel ajal kõige enam on kõne all olnud, seega kõige põlevamaks päevaküsimuseks saanud, on meie karjapidamine. Ei peeta naljalt ühtegi suuremat rahvakoosolekut, kus karja meelde ei tuletata.

Tähelepanu tema pääle sunnib panema viimasel ajal laialilagunev põllumajanduslik kitsikus. Endised sissetuleku-hallikad on kokku kuivanud, ehk kuivamas. Endine teravilja- ja kartulikasvatus, nuumloomade müük, ning pea-aegu kuni viimase ajani ka linaharimine, ei taha põllumeest enam vee pääl hoida. Tõsi, meie väikepõllumehed said ka enamalt karjast sissetulekut, nuumpullide müümisest ja mõnel pool ka mõisatest toodud vasikatest üleskasvatatud suguloomade mõisnikule tagasimüügist, kuid meie riigi praeguse kaubandusliku konjunkturi juures ja maareformi teostamise tagajärjel tekkinud põllumajapidamiste ümberkorraldamise tõttu ei ole need võtted enam tasuvad. Suurpõllumehed olid omale juba läinud aastasaja teise poole algusel, juba sel ajal üleskerkinud põllumajanduslikust kriisisest väljapääsu teed otsima hakanud ja seda ka leidnud piimakarja kasvatamises, pääasjalikult piima produtseerimises, — pärastpoole ka veel tõuloomade kasvatamises ja müümisest. Suurpõllumehed, kui tol ajal laiema silmaringiga mehed, ulatasid vaatama üle kodumaa raja, nägid, et Põhja- ja Öhtu-Euroopas annab kari põllumehele hääd sissetulekut. Väikepõllumehed jäid mõisnikkude ettevõtetes kaua aega muidugi päältvaatajateks, passiivseteks.

Et meie tolleaegne kodune kari senise viletsa toitmise ja pidamise tõttu kidur oli, suurt saaki ei annud ja temast suuremat saaki ka lähemas tulevikuski ei loodetud saada, toodi väljamaalt hääd piimalooma-tõugusid kodumaale.

Sellel tõu otsimise ajal toodi ka angeli tõug meie maale, mõisapidaja akadeemik v. Middendorff'i eestvõttel ja soovitusel, kes tõendas, et selle maa

125820

ARHIIVKOGU

kliima ja toitmise olud, kuhu loom viiakse, peavad enam-vähem vastama looma kodumaa kliimale ja toitmise tingimustele.

Omal rännakul Angelimaal (Saksamaal) oli leidnud ta meeldiva välimusega puht lüpsitüübilise angeli karjatõu, kes säälse võrdlemisi kehva toitmise ja halva pidamise juures rohkesti piima andis. Et Angelimaa kliimatilised ja karjapidamise olud meie maa omadest palju lahku ei läinud, leidis ta angeli tõu kõigiti sobiva meie maale toomiseks ja arendamiseks, ning tõi mõnikümmend pääd angeli loomi kodumaale oma Hellenurme mõisa.

Ettevõtte leidis järeletegijaid ja nii tekkis sihikindel angeli tõu arendamine kodumaal, iseäranis lõunapoolses osas, end. Põhja-Liivimaal.¹⁾

Et lüpsiloomast pääle kõrge piimaanni ka võimalikult raskemat keha kaalu liha saamiseks hakati nõudma, ei rahuldanud paljuid karjapidajaid enam võrdlemisi kergekaaluline (900—1000 naelaline) puht angeli tõug, vaid hakati abinõusid otsima kuidas seda nõudmist läbi viia ilma et piimatoodang kannatada saaks. Ja sellest saadigi viimaks õnnelikult üle. 90-date aastate algul pöörasid mõned angeli karjapidajad Daani poole, kus Füüni ja Seelandi saarel angeli tõuga ligidalt sugulane, viimasega väliselt sarnane, kuigi suurema ja toorema kehaehitusega punane piimakari tähelepanu oma pääle tõmbas. Sellest Daani punasest karjast, kes meil „füüni tõu“ nime all tuttav, hakati siis suguloomi meie maale tooma. Füünide piimaand oli angelite omast palju kõrgem, nagu seda näitavad ka pärastpoole kontrolli abil saadud arvud.

Tabel nr. 1.

	Kontroll- aasta	Lehmade arv	T o o d a n g			100 t. ü. annud		Toidu- üksused
			piima n.	võirasva n.	rasva %	piima n.	võir. n.	
Angelis	13/14	7981.5	7564	255,67	3,38	132,3	4,47	5717
Daani punane kari Füüni saarel	15/16	40116	8803,5	321,33	3,65	—	—	—
Daani punane kari Füüni ja teistel saartel	1922	151083	8035,0	295,00	3,69	—	—	—
Parem kari Füünis .	„	10	13373	544,28	4,07	188,0	8,60	7095,7
Parem lehm „ .	„	1	22511	898,68	4,04	278,3	11,11	8088

Neid angeli ja füüni tõugu loomi peeti mõisate karjades osalt puhtana, kuna osa, iseäranis pulle, tarvitati kohaliku maakarja paranduseks ristpaarituse teel.

Angeli ja Daani punase karja üksteisega segamisest, mille juure ka osalt maakarja võeti, tekkis kohalik punane, lüpsitüübiline, ilusa kehaehitu-

1) Pikemalt angeli karja ajaloolise arenemise kohta on leida J. Mägi kirjatöös „Angeli tõugu karja arendamise loost Eestis“, „Agronomia“, 1924, nr. 1, 2, 3.

sega, angeli-füüni meeldetuletav, kuid ei kummagile neist täiesti sarnanev tuntud Eesti angeli kari.

Muidugi mõista, seda karjaarendamise tööd tehti esiootsa ainult mõisates. Kuid ka väikepõllumehed ei jäänud koguni päältvaatajateks. Ilus mõisa kari meelitas ümbruskonna talupidajaid-karjaomanikke ka omale niisuguseid loomi soetama, kasuvasikaid mõisast tooma ja neid kodus üles kasvatama. Nähti ära, et „mõisa tõugu“ loomad palju kiiremini arenevad ja neist lihaloomana müües tuntavalt suuremat kasu saadakse kui oma parandamata loomast.

Nii tekkis aegade jooksul neis ringkonnis, kus mõisates angeli kari oli, angeli kari ka taludes; nõnda lejame praegu suured maaalad Eestis, eriti aga Lõuna-Eestis, kus pääle angeli karja teist tõugu loomi naljalt ei leidu.

Nagu tähendasin, meelitas kultuurtõugu veiseid väljamaalt sisse tooma eestkätt parema piimakarja soetamiseks nende võrdlemisi kõrge piimaand. Selles sihis jätkati parandusetööd ka kodus karjade juures edasi. Et nad siin kohanesid, tunnistab see, et angelid praegu meil tugevana karjatõuna püsivad. Nende saagiand ei ole korraliku pidamise juures langenud, nagu see paljude teist tõugu veiste juures ette tuli, keda meile sisse toodi ja kes siin hästi ei aklimatiseerunud. Kahjuks ei ole mul andmeid angelite saagianni kohta varemalt aegadelt käepärast. Kuid prof. Stegmanni andmete järele olla paremad karjad läinud aastasaja lõpupoole lüpsnud 5456—6800 naela piima aastas. Kõige parem lehm, kellega temal karjaurimise juures tege mist olnud, lüpsnud 4780 kg ehk 11882 naela piima aastas. Täieliku maid teateid angeli karja toodangu üle mõisates võis alles selle järele saada, kui nende üle kontroll sisse seati, samasugune kui see meil praegu on ja mis umbes samal ajal sündis kui ka väikepõllumeeste karjakontroll-ühisused tekkisid. Sellest varemast ajast on mul ainult ühest angeli tõugu karjast mõned andmed ette tuua, nimelt Sangaste mõisa angeli karjast Valgamaal. Sää on lüpsnud kogukari järgmiselt:

1909/10 a.	39 lehma	7123 naela piima	3,62 %	256,85 naela võirasva
10/11 „	47 „	6251 „	3,79 %	233,78 „
11/12 „	45 „	6814 „	3,68 %	250,75 „
12/13 „	37 „	6290 „	3,70 %	232,73 „

41 kõige parema lehma toodang 13 aasta jooksul (1900—1912 a.) on maksimum 9540 naela piima, 3,74 % rasva = 356,89 n. võir. Kõige rohkem piima on annud lehm nr. 223 — 1909/10 aastal 12393 naela p., 3,32 % rasva, 5 aasta jooksul keskmiselt 9449 n. p., 3,25 % rasva. Kõige rasvarikkama piimaga lehm on olnud nr. 131, Kolga, kelle kõrgem toodang oli 1910/11 a. 11218 n. p. 504,81 n. vrsv., 4,50 % r., keskmine toodang 9 aastast 8043 n. p., 332,98 n. vrsv., 4,14 % r.

1912/13 aasta kohta ilmuvad juba ülemaalised mõisate karjade kontroll-andmed, siis pääle selle veel kahest aastast, seni kui maailma-sõja alguni,

Tabel nr. 2.

Liivimaa kontr.-üh. korralikkude lehmade andmed:

Aasta	lehmade hulk	Tarvit. tü.	T o o d a n g			100 tü. annud	
			piima n.	vôirasva n.	rasva %	piima n.	vôirasv n.
1912/13	1503	4830	5773	195,12	3,38	120,0	4,49
1913/14	4995	4855	5682	191,48	3,37	117,0	3,94
1914/15	?	5071	6032	199,66	3,31	118,9	3,95

Paremate karjade andmed näitavad:

1912/13	?	5332	7890	282,40	3,58	148,0	5,30
1913/14	24	5672	9417	342,78	3,64	166,0	6,04
1914/15	?	5871	8296	298,65	3,59	141,3	5,01

Piima hulka keskmistena võib selle aja kohta kaunis rahuloldavaks pidada. Viimasel aastal on tõusugi märgata, kuid rasva % on madal, madalam natuke veel kui nende kodumaal sel ajal.

Kuni läinud aastasaja lõpuni ja veel hiljemgi ei olnud või valmistus mõisates nii laiali lagunenuid kui nüüd meie ajal igalpool. Linnade ja raudteede lähemad mõisad saatsid enamalt oma piima ümbertöötamata otsekohe müügile, kuna mujal, kaugemal, see pääasjalikult juustu valmistamiseks läks. Arusaadav, et karjapidajaid siis nii väga ei huvitanudki, kui rasvane piim on, ega annud sellepärast rasvaproovimisele suurt tähtsust. Hinda saadi ühepalju ikka, nii rammusast kui ka lahjast piimast. Sugulooma valiku juures pandi siis rõhku pääasjalikult looma kehaehituse ja tüübi, ning piima rohkuse pääle.

Käesoleva aastasaja esimese 10 aasta jooksul, kui meie juustul väljamaal suured võistlejad tekkisid, mispärast selle valmistus enam kasulik ei olnud, hakkasid mõisnikudki karja vôirasva toodangu tõstmise pääle rõhku panema, seades sisse kontrolli karjade üle. Et maailmasõda pääle selle varsti lahti puhkes, siis ei saanud kontroll saagianni tõstmise pääle veel suuremalt mõjuda.

Pääle 1905 aasta revolutsiooni, mil meil majanduslises elus vabamad tuuled puhuma hakkasid, hakati ajalehis, põllutöö-ajakirjades, kursustel ja kõnekoosolekutel ka väikepõllumehe karjakasvatuse hääks kõvasti kihutustööd tegema. Selle tagajärjel hakkasid peagi üles kerkima ühis- kui ka era-piimatalitused; karja hakati paremini toitma ja tema eest enam hoolt kandma. Tõusid ellu kontrollühisused, kes aitasid karjapidamise tulusust tõsta.

Eesti põllumeeste seltside keskkorralduse tekkimisega kerkib päevakorrale ka väikepõllumehe karja tõuparanduse küsimus. Tõu arendamise korraldamiseks asutati põllumeeste keskseltside juurde eri toimkond, kelle hoo-

leks see töö pidi jääma, seniks kuni Eesti angelite pidajad oma ühisuse asutavad, kes siis angeli tõu arenduse tööd jätkama saab.

1914 aastal märgiti Tartu, Viljandi ja Pärnumaal esimesed angeli tõugu veised, 432 looma, angeli karja tõuraamatusse. Seda tööd jätkati ka järgmistel aastatel.

Mõned kontroll-ühisused olid oma tööd juba 1910. aastal alganud, kuid esimesed andmed angeli tõugu lehmade kohta on üles tähendatud 1913/14 aastast, 1918. a. väljaantud „Eesti põllumehe veiste tõuraamat I“, sest enne ei ole tõugude järele kontroll-ühisuste tegevuse kokkuvõtetes teateid. Sellespärast olen alamal esitatud andmed ainult nimet. tõuraamatust ette tuua saanud, ja seda ka ainult 4 aastast.

Tabel nr. 3.

			võirasva	
1913./14. a.	125 lehma	5769 n. piima	200,3 n. vrsv.	3,48 ⁰ / ₀ rasv.
—14./15 „	396 „	5574 „ „	200,1 „ „	3,59 ⁰ / ₀ „
—15./16. „	674 „	5758 „ „	209,6 „ „	3,64 ⁰ / ₀ „
—16./17. „	343 „	5312 „ „	198,6 „ „	3,73 ⁰ / ₀ „

Nagu sellest näeme, võrdub tõuraamatusse märgitud lehmade piimaand mõisate kontrolli all olevate lehmade piimatoodangule, kuid rasva ⁰/₀ on väikepõllumeeste karjades 0,30—0,40⁰/₀ võrra kõrgem, nii et viimased ka võirasva rohkem on annud. Mõne tõuraamatusse märgitud lehmist koosneva parema karja saagiandi võib õige hääkski pidada, näiteks¹⁾:

1) Oru talu, Heimtalis.

Lehma kohta keskmiselt:

1914./15. a.	10 l.	8310 n. piima	279,00 n. vrsv.	3,35 ⁰ / ₀
—15./16. „	9 „	8961 „ „	307,05 „ „	3,44 ⁰ / ₀

2) Viraku talu, Abjas.

1915./16. a.	11 l.	7608 n. piima	282,31 n. vrsv.	3,71 ⁰ / ₀
—16./17. „	8 „	7228 „ „	251,96 „ „	3,50 ⁰ / ₀

3) Utsu talu, Koorkülas.

1915. a.	5 l.	7403 n. piima	254,30 n. vrsv.	3,45 ⁰ / ₀
1916. „	8 „	6859 „ „	261,32 „ „	3,81 ⁰ / ₀

4) Noore-Tooma talu, Kõos.

1915./16. a.	4 l.	8323 n. piima	293,5 n. vrsv.	3,52 ⁰ / ₀
--------------	------	---------------	----------------	----------------------------------

5) Joona talu, V.-Tänasilmas.

1916./17. a.	2 l.	5229 tü.	8263 n. piima	4,55 ⁰ / ₀ rasva
—17./18. „	5 „	4604 „	6677 „ „	4,55 ⁰ / ₀ „

Parem lehm, Roosik AS 1338, raskus 1098 naela. 100 tü kohta.

1916./17. a.	4982 tü.	8396 n. p.	505,42 n. vrsv.	6,02 ⁰ / ₀	170 n. p.	10,02
—17./18. „	5380 „	10605 „ „	464,94 „ „	4,38 ⁰ / ₀	178 „ „	8,6

1) Andmed võetud talude karja-kontrollraamatutest.

Lehm Roosikul on haruldane kõrge rasva $\frac{0}{0}$, määrast senini Eestis veel pole leidunud.

6) Sär gau a talu, V.-Vändras.

1914./15. a.	7 l.	6952 n.	piima	241,9 n.	võirasva	3,46 $\frac{0}{0}$	rasva
1915./16. „	11 „	7363 „	„	253,1 „	„	3,43 $\frac{0}{0}$	„
1916./17. „	11 „	7455 „	„	255,5 „	„	3,42 $\frac{0}{0}$	„

1918. aastal lõpetasid enamasti kõik kontroll-ühisused oma tegevuse sõjaaja mõjude tõttu. Uued ühisused tekkisid jälle 1921. aastal, nii et karjade kontroll-andmeid võisime saada jälle 1921./22. kontroll-aastast pääle, nüüd juba paremini organiseeritud ja korraldatud aruannetes. Avaldan siin angeli tõuraamatusse märgitud lehmade kontroll-andmed kolme viimase aasta kohta.

Tabel nr. 4.

Aasta	Lehmade arv	Vanus	Elus-raskus n.	Toidu-üksused	T o o d a n g			100 tü annud	
					piim n.	võirasv n.	rasva $\frac{0}{0}$	piima n.	võir. n.

Korralikult lüpsnud:

1921/22	397	7,2	943,0	4135,8	4338,5	155,94	3,60	104,9	3,77
1922/23	861	7,9	997,3	4366,4	4962,5	180,19	3,63	113,6	4,12
1923/24	2054	8,13	970,9	4245,5	4822,1	175,44	3,64	114,9	4,13

Kogukarjad:

1922/23	1269	6,85	942,5	3962,9	4344,8	158,03	3,64	109,6	4,00
1923/24	3264	7,7	984,6	4082,7	4534,0	164,67	3,63	111,0	4,03

Nagu näeme, on viimaste aastate toodang 1914/18 aastate toodanguga võrreldes tublisti langenud. Põhjusi selleks leiame ka. Esiteks, et pääle sõjaaja kriisi ei ole jõutud karjatoitmist veel endisele tasapinnale viia, võrdlemisi halbade põllumajandusliste aastate tõttu. Teiseks põhjuseks on see asjaolu, et Põllumeeste Keskseksi ajal märgiti tõuraamatusse ainult neid lehma, kes teatava miinimumi, 4500 n piima, olid aastas annud. Eesti Anglerite Kasvatajate Selts, kelle kätte angelite paranduse töö, nagu teada, 1920. a. üle läks, sellest normist esiotsa kinni ei pidanud, sellepärast, et seltsi tegevuse algusaastatel meil karja-kontroll, mis oleks lehmade saagiandi näidanud, peaaegu puudus, ja kodust proovilüpsi ka ei peetud. Kuigi kontrollandmeid oleks mainitud ajast olnud, ei oleks need lehmade õiget lüpsivõimet näidanud, sest karjatoitmine oli sel ajal üleüldse kaunis halb. Kuna tõuarenduse tööd aga edasi lükata ei võidud, tuli loomi ilma saagi-anni nõudmiseta tõuraamatusse võtta. Sedamööda, kui karja toitmise ja pidamise olud paranenud ja kontrollühisusi tihedamini tekkis, on hakatud ka lehmade tõuraamatusse märkimise puhul nende kohta teatud saagianni alam-määra nõudma.

Need saagianni alammäärad on järgmised :

- 1) Pullide emadelt aastas 6000 n. piima, milles 3,5^o/_o rasva; (210 n. vrsv.).
- 2) tõuraamtu A-osakonna täiskasv. lehmadel — samuti 6000 n. piima, 3,5^o/_o r.
- 3) Teistelt lehmadel — vähemalt 4500 n. piima, milles 3,3^o/_o rasva.

Sugulava-karjade kohta, kes meile häid suguloomi andma peavad, on saagianni nõudmised suuremad. Nii võib ainult niisugune puhast-verd angeli tõugu kari I. järgu sugulavaks olla, kes aastas keskmiselt 320 n. võirasva lehma kohta annab.

Võrreldes üksikute aastate toodangu arvusid näeme, et 1922/23 aasta toodang on 1921/22 aastast tuntavalt kõrgem, sest 1922 a. suvi oli hää vilja ja loomatoidu aasta, mis oma mõju järgneva karja toitmise-perioodi toodangu pääle avaldamata ei jätnud. 1923/24 aasta toodang oleks eelmisest kindlasti jälle kõrgem olnud, poleks seda 1923 a. tuntud vihmast suve olnud, mis karja toidud suurelt ära rikkus ja nii karjatoitumises kriisi tekitas, mis veel praegugi osalt ennast tunda annab. Ehk küll 1923/24 aastal saagiand natuke langenud, korralikudel lehmadel 140,4 n. piima ja 4,75 n. võirasva lehma kohta (kogu karjades sellevastu on tõusu olnud 189 n. piima ja 6,64 n. võirasva lehma kohta), on toidu tasuvuses natuke tõusu näha: 3,0 n. piima ja 0,15 võirasva. 1921/22 aasta kogukarjade üle kokkuvõtet teha ei ole saadud, sest kontroll-ühisuste aruanded on sellest aastast liig puudulikult valmistatud.

1922/23 aastast puuduvad E. Angl. Kasvatajate Seltsil 241 tõuraamatuse märgitud lehma kohta kontroll-andmed, sellest summast, s. o. 1510 lehmast, mis Põllumajand. Päävalitsusel ja mis on kontroll-ühisuste aasta-araamatus avaldatud. Sellepärast ka andmete kokkuvõtetes väikesed lahku-minekud.

Täisvereliste ja segavereliste lehmade toodangu vahel ei ole suurt vahet (Tabel nr. 5), mida võiks tõupuhtuse arvele panna. Korralikkude A. T. leh-

Tabel nr. 5.

	Lehmade			Tarvitanud tü.	Toodang			100 tü. annud	
	arv	vanus	eluskaal n		piima n.	võirasva n.	rasva %	piima n.	võirasva n.
1922/23 a.									
Kõik korralikud	861	7,9	999,7	4366,4	4962,4	180,19	3,63	113,6	4,12
AT korralikud	390	8,3	1029,5	4291,0	4848,6	174,41	3,59	115,3	4,06
1923/24 a.									
Kõik korralikud	2054	8,13	970,9	4248,5	4822,1	175,44	3,64	114,9	4,13
AT korralikud	852	8,0	976,9	4172,7	4780,9	171,76	3,59	114,7	4,09

made saagiand on küll natuke madalam kui kogu korralikkudel lehmadel, aga seda võib suurpõllupidamiste karjade arvele panna, kus suurem osa AT. lehmadest, ja need ei olnud nii painduvad sõjaaja tagajärgedest ja mõnest muust olukorrast, mis maareformi teostamisega seotud, toibuma. AT lehmad on 1922/23 aastal toitu piimaga natuke paremini ära tasunud, kui AS lehmad. 1923/24 aasta andmed on AT ja AS lehmadel peaaegu võrdsed.

Arvamine, mida mõnedelt karjapidajatelt olen kuulnud, nagu oleks täisvereliste angelite piim palju lahjem kui segaverelistel, ei leia kontroll-andmete läbi põhjendust. Nagu näeme, on esitatud andmetes rasva % vahe 0,04. Tõsi, on ju küll mõnes suuremas majapidamises, kus AT lehmad, madalam rasva % kui üldine keskmine, isegi 0,2 %, kuid selle vastu on paljude teiste täisvereliste karjade rasva % keskmisest kõrgem (3,68—3,74).

Maakondade järele kontroll-andmeid kokku võttes näeme, et siin Virumaa toidu-kulutuse, toodangu ja toidu-tasuvuse poolest eesrinnas on, (vaata tabel Nr. 6), selle järele tuleb Viljandimaa, kuna Läänemaa kõigis suhteis viimaseks on jäänud.

Tabel nr. 6.

Maakond	Kontroll- ühis. arv	Lehmade arv	Vanadus	Elus- raskus	Tarvitanud tü.	Toodang			100 tü. an- nud		Järjekord võirasva järele
						piima n.	või- rasva n.	rasva %	piima n.	või- rasva n.	
1. Viljandi	19	670	7,9	968,8	4218,4	5314,0	190,78	3,59	128,3	4,52	II
2. Pärnu	9	316	8,0	981,0	4125,8	4952,0	182,00	3,67	120,0	4,41	III
3. Valga	3	193	7,8	986,1	3960,8	4333,6	156,40	3,61	109,4	3,90	VII
4. Tartu	11	479	8,4	993,8	4298,2	4355,8	160,35	3,68	101,3	3,73	VI
5. Võru	3	181	8,9	965,5	4167,2	4117,7	148,59	3,61	98,9	3,57	VIII
6. Viru	4	105	9,1	992,2	4552,4	5898,9	216,03	3,66	129,5	4,71	I
7. Järva	4	45	8,8	959,6	4255,3	5267,2	190,57	3,62	123,7	4,47	IV
8. Harju	4	56	8,4	962,6	4219,2	4760,3	175,70	3,69	112,8	4,16	V
9. Lääne	1	9	8,3	1050	4130,7	3771,0	136,50	3,62	91,3	3,30	IX
Keskmiselt	58	2054	8,13	970,9	4248,5	4822,1	175,44	3,64	114,9	4,13	

Virumaa arvude tõstmise pääle on tunduvalt mõjunud Vao ja Triigi mõisate võrdlemisi hääd karjamajapidamised. Viljandimaa lööb teised maakonnad üle kontroll-ühisuste, kui ka kontrolli all olevate tõulehmade rohkusega.

Kui seame järjekorda kontroll-ühisused, kus tõuraamatusse märgitud korralikult lüpsnud lehmad keskmiselt vähemalt 240,0 naela võirasva annud, siis saame järgmise järjekorra:

1) Võhma k.-ü.	11	lehma	312,89	n. võirasva.	Viljandimaal.
2) Lehtse k.-ü.	2	"	270,29	" "	Järvamaal.
3) Pilstvere I k.-ü.	6	"	269,12	" "	Viljandimaal.
4) Tori II k.-ü.	3	"	262,41	" "	Pärnumaal.
5) Imavere k.-ü.	10	"	251,28	" "	Viljandimaal.

- 6) Pilistvere IIk.-ü. 56 „ 249,57 „ „ Viljandimaal.
 7) Vaivara k.-ü. 1 „ 247,89 „ „ Virumaal.
 8) Villevere k.-ü. 9 „ 243,35 „ „ Viljandimaal.

Jämeots siin on Viljandimaa käes.

Suur vahe on väikekarjapidamiste ja suurkarjapidamiste karjade toodangu suuruse vahel, nagu tabel Nr. 7 näitab:

Tabel Nr. 7.

Karjamajapidamise iseloom.	Lehmade arv.	Va-nus.	Elus-kaal n.	Toodang.			100 tü. annud.		Toiduüksused.
				piima n.	vrsv. n.	rsv. %	piima n.	vrsv. n.	
Väikepõllup. .	1118	7,9	950,0	5192,7	189,20	3,64	123,5	4,51	4203,5
Suurpõllup. .	865	8,4	994,4	4423,8	159,12	3,60	106,2	3,82	4162,2
vahe		0,5	44,4	768,9	30,08	0,04	17,3	0,69	41,3

Suur-karjapidamiste keskmist toodangut on alla kiskunud iseäranis mitme mõisa karja koguni madalad toodangud kodumaa lõunapoolses osas. Toome näiteks mõnede karjade kontroll-arvud:

Ühe lehma kohta aastas keskm.

100 tü kohta:

	n. p.	n. vrsv.
A. mõis 44 l. 4223 t. ü. 3095 n. p. 114,07 n. vr. 3,68 %	73,3	2,70
R. „ 51 „ 3771 „ 3163 „ 115,10 „ 3,64 %	83,9	3,05
H. „ 28 „ 3388,9 „ 2627 „ 97,62 „ 3,72 %	76,3	2,85
Ü. „ 55 „ 3527,5 „ 2126 „ 76,54 „ 3,62 %	60,1	2,17

Arusaadav, et niisugused karjad ka kogu angeli karja keskmist saagi-andi alla suruvad.

Kõige kõrgem piima- ja võirasva toodang 1923/24 aastal on olnud Võhma kontroll-ühisuses, kõige kõrgem rasva % Rõngu k.-ühisuses.

Ühe lehma kohta aastas keskmiselt.

100 t. ü. kohta:

	piima.	vrsv.
Võhma 11 l. 5216,7 t. ü. 8821 n. p. 312,88 n. vrs. 3,55%	169,1	6,00
Rõngu 67 „ 4147 „ 5212 „ 211,19 „ 4,05%	125,0	5,09

Kõige kõrgema toodanguga kari oli Kabala vallas Siimo talus, kus korralikud lehmad on annud:

Lehma kohta keskmiselt aastas 100 t. ü. kohta

3 l. 9833 n. p. 352 n. rsv. 3,58%; 171,2 n. p. 6,13 n. vrsv.

Rasva % kõrgusega on rekordi võtnud Joosta talu kari, Kõo vallas:

Ühe lehma kohta aastas keskmiselt

100 t. ü. kohta

4 l. 7226 n. p. 313,94 n. rsv. 4,34%

147,0 n. p., 6,37 n. vr.

Üksikutest lehmadest rekordi omanikud: piima rohkusega, — Kõo v. Tõnul, Lilles AS 6016—11.765 n. p., 406,64 n. v. 3,46 % rs., 182,3 n. p. 6.30 n. vrsv. ja võirasva rohkusega Kõo N.-Tooma Piimik, AS 1453, kes seda aukohta kaks aastat järjestikku oma käes on pidanud: Tema toodang:

1922/23	6402 tü.	12249 n. p.	510,15 n. v.	4,16 %	190,9	7,97
23/24	6001 „	10612 „	491,34 „	4,63 „	176,8	8,19

Huvitav on tähele panna karjade saagiandi territooriumi järele. Paistab, nagu oleks siin mingi kindel kord maksmas, mis tingitud põllumajanduslikust iseloomust või sotsiaal-olukorrast. Kõige tusedam nurk karjapidamises on kahtlemata Pilistvere kihelkond põhja-õhtu Viljandimaal. Pilistvere kihelkonnas töötavasse 7 kontroll-ühisusse kuuluvate 132 angeli korralikult lüpsnud lehma saagiand 1923/24 a. on 6400 n. p., 236 n. vrsv., 3,69 % rasva. Säält tulevad ka meie rekordi-karjad ja rekordi-lehmad. Pilistvere on Eestis geograafilises keskpaias, ta on ühtlasi ka põhja-õhtu piirkond, kus angeli karja rohkemal arvul esineb. Siit edasi põhja- ja õhtu-poolle jäävad angelid harvemaks. Pilistverest lõuna-hommiku suunas hakkab lehmade toodang järkjärgult alanema, lõppedes Võru maakonnaga, kus lehma kohta keskmiselt 4117 n. piima 148,59 n. vrsv. tuleb, muidugi välja arvates mõned väikesed raioonid, nagu Rõngu (Lauri, Enno j. t. talud) j. t. Teine väljapaistev piirkond on põhjas Väike-Maarja kihelkond, eesotsas kahe mõisaga — Vao ja Triigiga.

1924/25 a. karjade saagianni kohta seniajani saadud andmed näitavad, et meie angeli karja saagiand on l. a. võrreldes märksa tõusnud. Näit. on Pilistvere 7 kontroll ühisuses olevate angelite saagiand 1924/25 a. keskmiselt 7296 n. piima 270 n. võirasva, 3,70 % rasva; ühe korraliku lehma kohta, seega 896 n. piima ja 34 n. võirasva enam kui läinud aastal.

Ettetoodud angeli lehmade kontrollandmeist — keskmistest üle maa, kui ka üksikutest kontroll-ühisustest näeme, kuidas need praegustes oludes saaki on annud, kuidas nad ühes majapidamises ja kontroll-ühisuses palju paremad on olnud kui teises. Kuid nende arvude järele ei saa meie kaugeltki otsust teha kui palju angelid saaki anda võivad. Kes angeli tõugu karja praeguste ülemaaliste ehk suurema osa kontroll-ühisuste keskmiste arvude järele hindab — see eksib väga. Et angelid mõnes majapidamises, kus ligi 100 lehma, ainult 2100 n. piima annavad, selles ei ole süüdi ometi lehm kui niisugune, vaid lehma pidaja. Ei ole ju Pilistveres ei tea kust eraldi välja valitud lehmad kokku toodud, vaid see, mis Pilistvere karjade saagianni kõrgele tõstab, nende lehma häaks ja tugevaks teeb, on karjade tubli toitmine ja häa hoolitsemine ning karjapidaja „karja hing“.

Meil peetakse karja suuremalt osalt ikka alles „sõnniku-masinaks“. Toidetakse kehvalt, peetakse halvasti ja nurisetakse selle juures, et kari ei ole häa, et tõug on halb, kui kuulatakse, et mujal see parem on. Tahetakse oma karja arendada, siis nähakse seda ainult selles seisvat, et tuuakse pare-

matest karjadest suguvasikaid. Ei, niiviisi ei saada karjaarenduses edasi. Tarvis on suuremat rõhku panna parema toitmise ja hoolitsemise pääle, selle juures muidugi suguloomi ainult häädest kõrgeverelistest vanematest valides. Siis saavad paljudki praegused halvad angeli karjad häädeks. Selleks on sagedasti ainult hääde tahtmist vaja.
